

Przewodnik do rozpoznawania nietoperzy zimujących w nizinnej części Polski

Grzegorz Gołębiak

Wersja 1.0

04.04.2006

Przewodnik do rozpoznawania nietoperzy zimujących w nizinnej części Polski

Autor: Grzegorz Gołębiak

Recenzent: Marek Kowalski

Publikacja elektroniczna

Wersja 1.0

04.04.2006 Poznań

Copyright: © Grzegorz Gołębiak 2006

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Wszelkie uwagi i ewentualne pytania proszę kierować na adres e-mail:
grzegorzgo@yahoo.co.uk

1. Wstęp

Nietoperze spotykane w różnych schronieniach, zarówno latem (strychy), jak i zimą (wszelkiego typu podziemia) w naszym kraju, często dają się zaobserwować bądź wiszące swobodnie na wierzchu, bądź wciśnięte w szczeliny. Do ich rozpoznawania można się posługiwać wieloma podziałami. Stosunkowo łatwa do określenia jest wielkość. Wielkość przede wszystkim ciała nietoperzy jest adekwatna do długości przedramienia – im dłuższe, tym zwierzę większe. Jednak stwierdzenie jego długości wiąże się z chwytaniem nietoperzy w rękę, a to wymaga specjalnego zezwolenia i poza tym powoduje u nich stres, dlatego też kontrolując potencjalne kryjówki tych zwierząt, staramy się je jak najmniej niepokoić, zwłaszcza osobniki hibernujące tak obserwować, by nie przyczynić się do ich wybudzenia. Większość gatunków z całą pewnością da się oznaczyć do gatunku bez ich chwytania. W naszej szerokości geograficznej nietoperze zapadają w hibernację mniej więcej pod koniec października, a podczas chłodniejszych jesieni nawet wcześniej. W letargu tym zostają do kwietnia, a niektóre gatunki, np. nocek duży, nawet do maja. W tym okresie każde wybudzenie ich z hibernacji, pociąga za sobą utratę zapasów tłuszczu, niezbędnego do kolejnych wybudzeń, na które w trakcie całej zimy dany nietoperz, w zależności od gatunku i miejsca hibernacji, musi przewidzieć określoną ilość razy. Dlatego podczas kontrolowania ich potencjalnych kryjówek, należy szczególną uwagę zwrócić na to, by wpatrując się w danego nietoperza, nie chuchać na niego, zwiększając tym samym znacznie temperaturę jego otoczenia. Także hałas powoduje wybudzanie się tych ssaków, więc nie należy zbyt głośno mówić oraz szeleścić opakowaniami foliowymi, zwłaszcza opakowania po chipsach i butelki plastikowe bardzo głośno szeleszczą, a często zaśmiecają nieużytkowaną piwnicę czy fortyfikacje.

Obserwując nietoperze w kryjówkach, niezależnie od pory roku, często mamy możliwość określenia ich wielkości, porównując je do ich najbliższego otoczenia, czyli mogą to być nietoperze z innych gatunków, tudzież do elementów na jakich się znajdują, np.: długość cegłówki, czy belki. Czasem też możemy je porównać do sąsiadujących z nimi inne zwierzęta, najczęściej są to pająki, owady czy ślimaki, które wykorzystują te same kryjówki co nietoperze, często w tym samym celu co i one – przetrwania zimy.

2. Opis

Największe nietoperze najczęściej widziane na zimowiskach należą do dwóch gatunków: nocek duży i mroczek późny. Borowiec wielki tylko wyjątkowo zimuje w typowych podziemiach, jak do tej pory został raz stwierdzony zimujący osobnik w jaskini. Ostatnio na zimowiska wykorzystują różne szczeliny w budynkach zarówno w centrach miast, jak i w nowszych blokach mieszkaniowych. To nowe zjawisko synantropizacji borowców obserwuje się w zachodniej części kraju.

Podstawowymi cechami rozpoznawczymi, poza wielkością, są:

- **Futerko** – kontrast w ubarwieniu grzbietowej i brzusznej części ciała, kolor włosów.
- **Pysk** – wielkość, kształt i kolor.
- **Uszy** – wielkość, kształt i ubarwienie.

Nocek duży *Myotis myotis*

- **Futerko:** grzbiet brązowy, wyraźnie ciemniejszy od kontrastującego z nim brzuszka, który jest jasny, białawy z żółtym lub brązowawym nalotem.
- **Pysk:** krótki i bardzo szeroki, barwy cielistej - różowej
- **Uszy:** duże i szerokie, dość jasne, cieliste. Koziołek cielisty, nożowaty, sięgający do połowy długości ucha. Patrząc z przodu (portret) uszy odchodzą łukowato na boki, potęgując dodatkowo ich szerokość.
- **Dodatkowe cechy:** duże przedramiona, zwłaszcza nadgarstki – masywne z długim kciukiem, zakończonym konkretnym pazurem. Zwykle wisi na wierzchu, rzadziej chowa się i wciska w szczeliny. Często zimuje w wysokich zaślepionych kominach w obrębie kryjówek, gdzie gromadzi się cieplejsze i bardziej wilgotne powietrze niż w pozostałych elementach schronień.

Mroczek późny *Eptesicus serotinus*

- **Futerko:** grzbiet ciemnobrązowy z żółtawym odcieniem, brzuch lekko jaśniejszy, stalowoszary, odcinający się od grzbietu, jednak nie tak wyraźnie jak u nocków.
- **Pysk:** szeroki, ciemny, wyraźnie ciemniejszy od futra.
- **Uszy:** ciemne, zdecydowanie krótkie z rogalikowatym koziołkiem.

Borowiec wielki *Nyctalus noctula*

- **Futerko:** grzbiet i brzuch brązowe, bez wyraźnej różnicy w ubarwieniu.
- **Pyski:** bardzo krótki i szeroki, ciemny.
- **Uszy:** krótkie i szerokie, kolorem zbliżone do otaczającego je futra; nie są tak ciemne jak u mroczków. Koziołek grzybkowaty.

Nietoperze średniej wielkości. Można tutaj zaliczyć jeden gatunek, który jest wyraźnie większy od pozostałych mniejszych nietoperzy. Występuje na terenie całego kraju, jednak nierównomiernie.

Nocek łydkowłosy *Myotis dasycneme*

- **Futerko:** grzbiet wyraźnie ciemniejszy od brzusznej strony ciała; ubarwienie grzbietu szarobrazowe, brunatne, czasem też jaśniejsze – płowobrazowe, z połyskiem. Włosy dość długie, u nasady czarne, końcówki brunatne. Brzuszna strona ciała jasna, wyraźnie odcinająca się od ciemniejszego grzbietu i pyska. Włosy na brzuszku białawe, czasem z żółtym odcieniem.
- **Pyski:** krótki, szeroki i masywny; owłosiony. Barwy ciemnej, podobnej do grzbietu.
- **Uszy:** dość długie, szerokie i ciemne. Koziołek nożowaty, sięgający do połowy długości ucha, końcówka lekko wygięta do przodu, zakończony tępo.
- **Dodatkowe cechy:** stopa duża; ostroga sięga do 2/3 długości krawędzi błony ogonowej, podobnie jak u nocka rudego. Błona skrzydłowa przyczepiona do stopy u jej nasady, w okolicy pięty.

Mniejsze gatunki, których jest najwięcej, ciężko podzielić według zmiernego podziału, gdyż większość ich pomiarów pokrywa się, nie tworząc wyraźnych różnic. W nizinnej części kraju najczęściej hibernują, a także korzystają z tych samych kryjówek w okresie jesienno – wiosennym, chociażby w celu odbycia godów takie gatunki jak: nocki rude, Natterera, wąsatki, Brandta, a także gacki brunatne i mopki. Wszystkie te gatunki obejmują swym zasięgiem obszar całego kraju, podobnie mroczek posrebrzany, jednak nierównomiernie. Rzadko zimuje w typowych kryjówek kontrolowanych zimą takich jak fortyfikacje czy piwnice, natomiast ostatnio coraz częściej na zimowiska wykorzystuje różne szczeliny w budynkach. Natomiast takie gatunki jak nocek Bechsteina i gacek szary zasięg zwartego występowania mają ograniczony do zachodniej, centralnej i południowej Polski, natomiast zupełny ich brak na północy kraju. Gacek szary jest dość często spotykany na zimowiskach, lecz niezbyt licznie, z kolei nocek Bechsteina jest na zimowiskach bardzo rzadki. Mroczek pozłocisty jest obserwowany na terenie całego kraju, lecz bardzo nierównomiernie, zwarta granica zasięgu przebiega na wschód od Wisły. Zimą najczęściej stwierdzany w Polsce północno-wschodniej oraz w górach, ale nie brak stwierdzeń z zachodniej i środkowej części kraju pojedynczych osobników zimujących głównie w pozostałościach fortyfikacji.

Nocek rudy *Myotis daubentonii*

- **Futerko:** wyraźna różnica w ubarwieniu grzbietu i brzuszka. Grzbiet brązowy, ciemnobrunatny, brzuch szarobiały.
- **Pysk:** Krótki, zwężający się, płaski, lekko wysunięty do przodu. Kolor ciemnoróżowy, cielisty, czasem ciemny, zwłaszcza u osobników młodocianych, u których podczas pierwszej zimy zaznacza się czarna plamka na podbródku, która z wiekiem zanika.
- **Uszy:** krótkie, ciemne, tylko po wewnętrznej stronie u nasady widać jaśniejsze, różowe rozjaśnienie. Kształt trójkątny. Koziołek krótki, sięgający połowy długości ucha, nożowaty, z końcówką delikatnie, ale wyraźnie zaokrągloną i zwróconą ku przodowi. Obserwowany z większej odległości, widoczne jako ciemne trójkątne i krótkie. U osobników aktywnych jest bardziej wysunięte do przodu i przez to wydłużone, jednak krótki koziołek jest wtedy wyraźnie widoczny. Zwierzęta zimujące stosunkowo często chowają po sobie uszy.

Nocek Natterera *Myotis nattereri*

- **Futerko:** wyraźna różnica w ubarwieniu grzbietu i brzuszka. Grzbiet barwy szarobrązowej, płowej. Brzuch najbardziej biały z wszystkich nietoperzy: śnieżnobiały, z tym, że u nasady włosy są ciemniejsze, szare.
- **Pysk:** wydłużony z wyraźnie zaznaczonym nosem, koloru różowego, rzucający się w oczy, gdyż wyraźnie się odcina od otaczającego go futerka. Z profilu wygląda charakterystycznie: wydłużony, wąski, ze szpiczastym noskiem. Z przodu również widać że jest wąski, z nieco szerszymi samymi nozdrzami.
- **Uszy:** dość długie, z koziołkiem sięgającym 2/3 ich długości. Koloru różowego, jasnego. Końcówki wywinięte łódeczkowato od wewnątrz ku górze. Wiszące na większej wysokości, zwracają uwagę uszami skierowanymi na boki, oraz „nosem clowna” – cały różowy z kuleczką na środku.
- **Dodatkowe cechy:** za uszami widoczne wyraźne rozjaśnienia w postaci białych półksiężyców, nawet z większych odległości. osobniki u których widać tylko stopy, tudzież błonę ogonową, można rozpoznać. Stopy małe, bez włosów z delikatnymi pazurkami. Brzeg błony ogonowej pokryty równomiernie dwoma rzędami haczykowatych włosów rosnącymi niezbyt gęsto.

Nocek wąsatek / nocek Brandta *Myotis mystacinus / brandtii*

Gatunki bliźniacze, nie rozróżniane na zimowiskach.

- **Futerko:** gęste, jedwabiste; grzbiet ciemniejszy od brzuszka, różnica w ubarwieniu widoczna, ale niezbyt wyraźna, ubarwienie łagodnie przechodzi z barwy ciemnobrązowego grzbietu w jasnoszary – brudnobiały brzuch. Na grzbiecie włosy w różnych odcieniach brązu, czasem ze złotym nalotem.

- **Pysk:** ciemny, od czarnego do jasnobrązowego, nigdy nie jest różowy. Skóra wokół nozdrzy i oczu owłosiona, bez rozjaśnień. U nocka wąsatka na samym pysku znajdują się dość długie włosy czuciowe.
- **Uszy:** niezbyt długie, ciemne, z wyraźnie zaznaczonym płytkim wcięciem na zewnętrznym brzegu. U nasady jaśniejsze, różowawe lub brązowe, reszta ciemnobrązowa lub czarna. Koziółek nożowaty, ciemny, szeroki u nasady, zwężający się ku wierzchołkowi; dochodzi powyżej wcięcia, a połowy długości ucha, lekko pochylony do przodu, tylna krawędź lekko wklęsła.

Nocek Bechsteina *Myotis bechsteinii*

- **Futerko:** widoczna wyraźna różnica w ubarwieniu grzbietowej i brzusznej strony ciała; na grzbiecie brązowe, z odcieniami od jasno- do ciemno-brązowego, na brzuchu białawe. Włosy długie i gęste.
- **Pysk:** wydłużony, szpiczasty. Barwa cielista, różowa, wyraźnie widoczny na tle ciemniejszego grzbietu i jaśniejszego brzuszka. Brak owłosienia wokół oczu.
- **Uszy:** bardzo szeroki i długie, najdłuższe ze wszystkich nocków o zbliżonych wymiarach ciała – jedynie nocki duże mają porównywalnej długości lub większe. Kształt eliptyczny, gładkie, bez wcięć. U nasady barwa różowa, ściemniająca się ku wierzchołkowi do koloru brązowego. Koziółek nożowaty, przednia krawędź nieco wypukła, długości do połowy ucha.
- **Dodatkowe cechy:** gatunek może być mylony z gackami, od których różni się krótszymi uszami: nocek Bechsteina ma je do 1/3 długości ciała, a gacki 3 / 4 długości ciała. Poza tym u gacków uszy stykają się u nasady, nad czołem; w odróżnieniu od gacków, nocek ten nie chowa uszu za przedramiona. Nocek Natterera ma zdecydowanie krótsze uszy oraz mniejszy i węższy pysk.

Mroczek posrzebrzany *Vespertilio murinus*

- **Futerko:** krótkie i gęste, włosy na grzbiecie dwubarwne: u nasady ciemne, końce srebrzyste. Różnica w ubarwieniu grzbietowej i brzusznej strony ciała jest wyraźna: grzbiet pomimo srebrzystego połysku jest wyraźnie ciemniejszy od białawego lub żółtoszarego brzucha.
- **Pysk:** ciemny, czarny; szeroki i niezbyt długi.
- **Uszy:** szerokie i zaokrąglone, krótkie z wyraźnym szerokim płatkem w dolnej części, poniżej koziółka, który ma kształt grzybkowaty. Całe barwy czarnej.

Mroczek złocisty *Eptesicus nilssonii*

- **Futerko:** gęste; włosy długie, dwubarwne, u nasady ciemnobrązowe, końce żółte, nadające mu charakterystyczny połysk i złocistą barwę. Kontrast w ubarwieniu grzbietowej i brzusznej strony ciała zaznacza się, ale nie tak wyraźnie jak u mroczka posrzebranego, czy nocków. Żłociste końce włosów są najlepiej widoczne na grzbiecie, włosy na

brzuchu również mają żółte końce, ale bez złocistego połysku, podobnie włosy za uszami które oglądane od przodu, z portretu są widoczne jako żółte rozjaśnienia.

- **Pysk:** ciemny, czarniawy, krótki, dość szeroki.
- **Uszy:** czarne, szerokie i krótkie. Koziółek rogalikowaty, krótki, sięgający 1/3 długości ucha; najszerszy w środkowej części, koniec zaokrąglony.

Gacek brunatny *Plecotus auritus*

- **Futerko:** długie i niezbyt gęste. Grzbiet brązowy, czasem płowy; brzuch jaśniejszy, żółtawobrazowy, białawy. Włosy dwukolorowe: nasada ciemna, szarawa, od połowy długości i końce brązowo-kremowe. Różnica w ubarwieniu grzbietowej i brzusznej strony ciała jest widoczna, ale nie tak wyraźna jak u gacka szarego. Na piersi, w okolicy obojczyków widoczne obszary żółtobrazowych włosów, tworzące wyraźne plamki z żółtym odcieniem.
- **Pysk:** szeroki, w przeciwieństwie do gacka szarego jest krótki, tępo zakończony i jasny, różowawy, cielisty. Nozdrza zgrubiałe, z charakterystycznymi fałdami skórnymi; otwory nosowe skierowane ku górze. Nad oczami widoczne wyraźnie zaznaczone brodawki, wielkości średnicy oczu, duże, sprawiają wrażenie nabrzmiałych.
- **Uszy:** charakterystyczne, bardzo długie, sięgają 3 / 4 długości ciała; zrosnięte u nasady, nad czołem, szerokie. Osobniki podczas spoczynku i hibernacji chowają je za przedramiona, eksponując koziółki. U nasady ucho jasne, różowe, cieliste, słabo ściemniające się ku wierzchołkowi, jasno-brązowawe, ale nie ciemne. Koziółek nożowaty, długi, sięgający połowy długości uszu. Ubarwiony jednolicie, jasnobrązowy, cielisty, czasem przyciemniony ku końcom. Węższy niż u gacka szarego, poniżej 5,5 mm szerokości, ale bez porównania trudny do jednoznacznej oceny.
- **Dodatkowe cechy:** kciuk wąski i długi (ponad 6 mm) z sierpowato wygiętym i długim pazurkiem. Stopa masywna, duża, pokryta włosami; połączona z błoną skrzydłową u nasady palców.

Gacek szary *Plecotus austriacus*

- **Futerko:** puszyste, dość rzadkie. Włosy długie, dwubarwne, u nasady ciemniejsze; na grzbiecie brązowawo-szarawe, brązowo-oliwkowe, rzadko z brązowym odcieniem. Brzuch jaśniejszy, biało-szary, bez żółtego odcienia na piersi. Kontrast w ubarwieniu grzbietowej i brzusznej strony ciała wyraźniejszy niż u gacka brunatnego.
- **Pysk:** wąski i długi, zdecydowanie wysunięty do przodu; barwy ciemnej, wyraźnie kontrastujący z białawym futerkiem na brzuchu. Nozdrza pozbawione fałd skórných. Brodawki nad oczami małe, słabo zaznaczone.
- **Uszy:** charakterystyczne, bardzo długie, sięgają 3 / 4 długości ciała; zrosnięte u nasady, nad czołem, szerokie. Osobniki podczas hibernacji i spoczynku chowają je za przedramiona, eksponując koziółki. U nasady ucho jasnobrązowe, cieliste,

ciemniejsze niż u gacka brunatnego, ściemniające się ku wierzchołkowi. Koziołek nożowaty, długi, sięgający połowy długości ucha, szeroki; barwy szarobrazowej, matowy, końce przydymione; szerszy niż u gacka brunatnego, powyżej 5,5 mm szerokości, ale bez porównania trudny do jednoznacznej oceny. Ucho i koziołek sztywniejsze niż u gacka brunatnego.

- Dodatkowe cechy: kciuk drobny, krótszy niż u gacka brunatnego, poniżej 6 mm, z krótszym i słabo wygiętym pazurkiem. Stopa mała, słabo owłosiona. Błona skrzydłowa przyczepiona u nasady palców stopy, podobnie jak u gacka brunatnego.

Mopek *Barbastella barbastellus*

- **Futerko:** gęste; włosy długie, jedwabiste. Grzbiet nieco ciemniejszy od brzusznej strony ciała, kontrast w ubarwieniu słabo zaznaczony. Grzbietowa część ciała czarniawa, ze srebrzystymi lub złocisto-brązowymi końcówkami włosów. Brzuch ciemnoszary.
- **Pysk:** krótki, z charakterystycznymi fałdami wokół nozdrzy. Generalnie barwy cielistej, ale też różowej, zwłaszcza poniżej nosa.
- **Uszy:** szerokie, krótkie, posadowione na środku głowy, zrosnięte u nasady, zdają się wyrastać z nad nosa, dodatkowo głęboko posadowione oczy sprawiają wrażenie wrosniętych w uszy. Ciemne, czarne, wewnątrz u nasady cieliste. Koziołek nożowaty, niezbyt długi, szeroki u nasady, wyraźnie zwężający się ku wierzchołkowi, tępo zakończony.

Literatura:

- Dzięgielewska M., Dzięgielewski K. 2002. Zimowe kryjówki borowców wielkich w aglomeracji miejskiej, Wrocław. Nietoperze 3, s. 299;
- Ciechanowski M., Kokurewicz T. 2004. Nocek łydkowłosy. W: Adamski P., Bartel R., Bereszyński A., Kepel A., Witkowski Z. (red.) Gatunki Zwierząt (z wyjątkiem ptaków). Poradniki ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny. Ministerstwo Środowiska, Warszawa. T.6, s. 368;
- Ciechanowski M., Piksa K. 2004. Nocek Bechsteina. W: Adamski P., Bartel R., Bereszyński A., Kepel A., Witkowski Z. (red.) Gatunki Zwierząt (z wyjątkiem ptaków). Poradniki ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny. Ministerstwo Środowiska, Warszawa. T.6, s. 357;
- Jurczyszyn M. 1993. Obserwacja mroczka posrebrzanego (*Vespertilio murinus*) zimującego w Poznaniu. Przegl. Przyr. 4 (4), s. 58-59;
- Kowalski M., Lesiński G. (eds.) 2000. Poznajemy nietoperze. ABC wiedzy o nietoperzach ich badaniu i ochronie. OTON, Warszawa;
- Kowalski M., Wojtowicz B. 2004. Nocek duży. W: Adamski P., Bartel R., Bereszyński A., Kepel A., Witkowski Z. (red.) Gatunki Zwierząt (z wyjątkiem ptaków). Poradniki ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny. Ministerstwo Środowiska, Warszawa. T.6, s. 363;

Lesiński G., Kowalski M. 2004. Mopek. W: Adamski P., Bartel R., Bereszyński A., Kepel A., Witkowski Z. (red.) Gatunki Zwierząt (z wyjątkiem ptaków). Poradniki ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny. Ministerstwo Środowiska, Warszawa. T.6, s. 381;

Sachanowicz K., Ciechanowski M. 2005. Nietoperze Polski. Mulico Oficyna Wydawnicza Warszawa;

Wieczorek M. 2001. Pierwsze stwierdzenie borowca wielkiego *Nyctalus noctula* (Schreber, 1774) w jaskini. Wrocław. Nietoperze 2, s. 143.